

בין ראלזים לאידאליזם בחקר יחסי ישראל וארצות הברית

דוד טל

תקציר

בקרב רוב החוקרים יש תמימות דעים כי יחסי ישראל-ארצות הברית הם יחסים מיוחדים. חילוקי הדעות נסבו על השאלה מתי נעשה הקשר הזה מיוחד ובמה הוא מתייחד. הוויכוח התנהל בין המדגישים את הראלזים העומד בתשתית היחסים ביניהן ובין אלו המדגישים כי האידאליזם עומד בתשתיתן. כך או כך, התומכים בכל אחת מאסכולות המחשבה ניגשו לנושא במבט מדיני וחקרו את יחסי ישראל-ארצות הברית מנקודת המבט של מדינה אל מדינה. עם הזמן השתנתה המגמה, וחוקרים החלו לתמוך במגוון רחב יותר של גישות ועמדות בחקר היחסים בין שתי המדינות. כדי להרחיב את היקף חקר הקשר בין ישראל לארצות הברית וכדי להסביר את צביונו ומשמעותו, הם שילבו שיטות מתחומי ידע שונים וחיפשו עומק ודקויות שונות, ולא הסתפקו עוד במה שכתב פקיד אחד לפקיד אחר.

מילות מפתח: ארצות הברית, היסטוריה דיפלומטית, יחסים מיוחדים ארצות הברית-ישראל, ישראל, קשרי חוץ

ב־27 בדצמבר 1962 פגשה שרת החוץ גולדה מאיר את נשיא ארצות הברית ג'ון פיצג'רלד קנדי בבית הלבן. כך הוא אמר לה כשקיבל את פניה: 'לארצות הברית יש קשרים מיוחדים עם ישראל, כגון אלה שיש לנו עם בריטניה'.¹ חוקרי היחסים בין ישראל לארצות הברית מסכימים שאכן היחסים בין שתי המדינות מיוחדים, ואולם הם חלוקים בשאלות מתי נרקמו היחסים המיוחדים ביניהן ומה היו הסיבות שבגינן הם החלו. הבחינה של התפתחות היחסים המיוחדים בין ישראל לארצות הברית מבוססת על הבחינה בין מהות לזמן, כלומר מהי התשתית שהיחסים בין שתי המדינות מבוססים עליה ומתי נעשו היחסים מיוחדים. כמובן, בין שני הממדים הללו קיים קשר הדוק, והמהות קובעת את העיתוי. במאמר אני מבקש לבחון את שני הממדים האלה, מתוך הנחה ששניהם דינמיים ומשתנים, ולהציג את התהליכים ואת התמורות שחלו במחקר ובכתיבה ההיסטורית. אלה ייבחנו על יסוד

1 פרוטוקול פגישה, שרת החוץ גולדה מאיר-הנשיא קנדי, 27.12.1962, ארכיון המדינה (להלן: א"מ), חצ 4317/8.

המחקרים שהתוו את הדרך ונקודות המפנה בחקר יחסי ישראל-ארצות הברית במשך השנים.

בקרב חוקרי היחסים בין שתי המדינות אפשר למצוא שתי גישות מרכזיות: ראליזם ואידאליזם, אינטרסים מול ערכים. נוסף על כך, יש חלוקה נוספת של הספרות העוסקת ביחסי שתי המדינות: ספרות שעוסקת במכלול יחסי ישראל-ארצות הברית לאורך זמן וספרות שעוסקת ביחסי ישראל-ארצות הברית בתקופת כהונתו של נשיא או בפרק זמן תחום אשר חורג מתחום כהונתו של נשיא מסוים, אך אינו מגיע לכלל דיון ביחסי ישראל-ארצות הברית. הסוגה השנייה, העוסקת ביחסי ממשל מסוים – ישראל – איננה עשירה במיוחד.² כמה חוקרים בחנו את עמדתו של הארי ס' טרומן כלפי ישראל והתמקדו בעיקר במעורבות נשיא ארצות הברית טרומן בתהליכים שהביאו להקמת מדינת ישראל. כאלה הם מחקריהם של מיכאל כהן ושל הזוג אליס ורוגלד ראדוש.³ יחסי ממשל דוויט אייזנהאואר וממשל קנדי עם ישראל זכו כל אחד מהם לספר,⁴ ויחסי ישראל עם ממשל לינדון ג'והנסון נדונו בעבודת דוקטור.⁵ אברהם בן צבי, אחד החוקרים הפוריים והחשובים ביותר בחקר יחסי ישראל-ארצות הברית, בחן בשני ספרים היבטים ייחודיים – של מכירות נשק – אשר נוגעים ליחסי ממשלי אייזנהאואר וקנדי עם ישראל.⁶ החלוקה בין מחקרים ארוכי טווח ובין מחקרים שעוסקים בכהונה של נשיא מסוים איננה משנה את סגנון הדיון במאמר זה. התפתחות שתי הסוגות דומה מבחינה היסטוריוגרפית, והנושאים שאעסוק בהם כאן נכונים ומתאימים לשני סוגי המחקר. כך למשל מיכאל כהן סבור שפרק הזמן הקריטי לבחינת תמיכתו של טרומן בישראל הוא השנים שקדמו להקמת המדינה בשל הנסיבות שהביאו אותו לתמוך בציונות. לדעת כהן, טרומן תמך ברעיון המדינה היהודית לא ממניעים ערכיים או דתיים, וגם לא ממניעים אסטרטגיים. התגלגלות התהליך המדיני בשנים 1946-1948 הביאה את הממשל האמריקני, כמעט שלא לפי רצונו, לתמוך ברעיון הקמת מדינה יהודית ואחרי כן לתמוך במדינת ישראל.⁷ בני הזוג ראדוש מעניקים משקל רב

2 סקירה זו לא תעסוק במחקרים שנוגעים למעורבות ממשל או ממשלים אמריקניים בתהליך השלום בין ישראל לשכנותיה.

3 Michael J. Cohen, *Truman and Israel*, University of California Press, Berkeley 1990;
Allis Radosh and Ronald Radosh, *A Safe Haven: Harry S. Truman and the Founding of Israel*, Harper Collins, New York 2009

4 Isaac Alteras, *Eisenhower and Israel*, University of Florida Press, Gainesville 1993;
Warren Bass, *Support any Friend*, Oxford University Press, New York 2003

5 Olivia Sohns, 'Lyndon B. Johnson and the Arab-Israeli Conflict', PhD Dissertation, University of Cambridge, Cambridge 2014

6 Abraham Ben Zvi, *John F. Kennedy: The Politics of Arms Sales to Israel*, Frank Cass, London 2002; Idem, *Lyndon B. Johnson and the Politics of Arms Sales to Israel in the Shadow of the Hawk*, Frank Cass, London 2004

7 Cohen, *Truman and Israel*, pp. 275-281

יותר למניעים האידאליסטיים שהניעו את טרומן לתמוך ברעיון הקמת בית לאומי ליהודים, ובעיקר למניעים דתיים.⁸

את ההבדל בין כהן לראדוש אפשר להסביר לא רק בהשקפת העולם שהניעה אותם אלא גם בטון ההיסטוריוגרפי שרווח בזמן כתיבת חיבוריהם. חוקרים של היחסים הבין-לאומיים והיסטוריה דיפלומטית הדגישו בכתיבתם, שנים רבות, את הגישה הראליסטית ככוח המניע ביחסים הבין-לאומיים. מאפיין מובהק זה הבדיל בין היסטוריה דיפלומטית ישנה להיסטוריה דיפלומטית חדשה. מראשית ימי ההיסטוריה הדיפלומטית כתחום ידע מקצועי במאה ה-16 התמקדו ההיסטוריונים, ואחרי כן חוקרי היחסים הבין-לאומיים, במגעים בין אנשי ממשל ברמות שונות ממדינות שונות, אלה עם אלה. המחקר והדיון התמקדו אז במישור הבין-מדינתי, והמסמכים הדיפלומטיים של כל מדינה היו המקורות שעליהם התבססו חוקרים ללימוד היחסים בין מדינות. עדיין מגמה זו קיימת במחקר, אך באטיות התרחבה משרעת המקורות והעניין של חוקרים שבחנו את היחסים בין מדינות לתחומי עניין שחרגו מהמגעים הדיפלומטיים הדו-צדדיים. חוקרים החלו לבחון את עולמם של מנהיגים, הרקע שלהם, ההשפעות עליהם מצד גורמים שונים בסביבתם הקרובה ובסביבתם הרחוקה ודרך העיצוב של גורמים אלה את הניהול של מנהיגים את מדיניות החוץ של מדינתם. גישה זו הייתה חלק מגישה רחבה יותר כלפי ההיסטוריה הדיפלומטית והיחסים הבין-לאומיים, והיא קיבלה את השם דיפלומטיה היסטורית חדשה. גישה זו נתנה מקום רב יותר גם לגישה החלופית, האידאליסטית, שנעשתה מרכזית יותר ויותר בקרב היסטוריונים של היחסים בין מדינות. גישה זו שיקפה ממשק רחב יותר של השפעות על עיצובה של מדיניות חוץ.⁹ וכך, הוויכוח בין כהן לראדושים משקף לא רק הבדל בגישות אלא גם פער היסטוריוגרפי בין דורי. את השפעת העתים על הכתיבה ההיסטורית אפשר לראות במחקריו של אברהם בן צבי. כבר צוין כי בן צבי הדגיש במחקריו הרבים על יחסי ישראל-ארצות הברית, שהראשון מהם פורסם ב-1993, את הממד הראליסטי בניהולה של מדיניות ארצות הברית כלפי ישראל. ואולם אף שהטון הכללי של ספרו המקיף האחרון של בן צבי בנושא זה, שהתפרסם ב-2011, הוא ראליסטי, הוא שם דגש רב יותר על הממד הערכי העומד ביסוד עיצובה של מדיניות החוץ של ארצות הברית.¹⁰

Radosh and Radosh, *A Safe Haven*, pp. 46-52 8

9 תחום זה, של היסטוריה דיפלומטית חדשה הוא תחום רחב, והשפעתו הולכת וגוברת. נקודת מוצא לעיון בנושא אפשר למצוא כאן: Melvyn Leffler, *For the Soul of Mankind*, Hill and Wang, New York 2007; Thomas G. Otte, 'The Inner Circle: What is Diplomatic History? (And Why We Should Study It)', *History*, 105, 364 (2020), pp. 5-27.

10 אברהם בן צבי, *מטרומן עד אובמה*, משכל – ידיעות אחרונות, תל אביב 2011.

הגישה הראליסטית

הדומיננטיות רבת השנים של הגישה הראליסטית באה לידי ביטוי גם בחקר יחסי ישראל-ארצות הברית. בבסיס גישה זו עמדו שתי הנחות: האחת, שהיחסים בין ישראל ובין ארצות הברית מושתתים על אינטרסים; והאחרת, שהיחסים בין שתי המדינות היו יחסי קליינט-פטרון.¹¹ התומכים בגישה הראליסטית הכירו את השיקולים הערכיים שעמדו ביסוד היחסים בין ישראל לארצות הברית, אך ייחסו שוליות לפן זה של היחסים.¹² הדיון נסב בעיקר על שאיפותיה של ארצות הברית והשפעתן על יחסי שתי המדינות, ותשובתם של חוקרים לשאלה מתי נהיו היחסים בין ישראל וארצות הברית מיוחדים הייתה תלויה במועד שהם זיהו את האירוע אשר בגינו התקיימה בין ארצות הברית לישראל זהות אינטרסים ואת המועד שישראל הייתה בו לנכס אסטרטגי עבור ארצות הברית. גם אברהם בן צבי דוגל בדגם הנכס האסטרטגי. כפי שהציע נדב ספרן, גם בן צבי גורס כי הנקודה שחל בה שינוי ביחסי ישראל-ארצות הברית, שממנה החלה ארצות הברית לראות בישראל נכס אסטרטגי, הייתה משבר יולי 1958, שאז - בעקבות שורה של משברים בעיראק, בירדן ובלבנון - הניח ממשל אייזנהאואר שבמזרח התיכון קיימים שני מחנות: פרו-מערבי ופרו-סובייטי. ישראל 'צורפה' למחנה הפרו-מערבי, ובכך הייתה לבעלת ברית אסטרטגית של ארצות הברית.¹³ אם כן, ההקשר הוא המלחמה הקרה; ואכן, בן צבי גורס שעם סיומה, מראשית שנות התשעים של המאה ה-20, השתנתה ישראל - מנכס לנטל אסטרטגי על ארצות הברית.¹⁴

נקודת המפנה המהותית יותר בעיני חוקרים כמו נדב ספרן הייתה מלחמת ששת הימים. האמריקנים סברו, בעקבות ניצחונה המרשים של ישראל במלחמה זו, שנועד לה תפקיד חשוב בהבטחת ענייניה של ארצות הברית במזרח התיכון ובבלימת התפשטותה של ברית המועצות באזור. אליבא דספרן ואחרים, האינטרסים של ארצות הברית במזרח התיכון לאחר מלחמת ששת הימים, על רקע המלחמה הקרה, היו שזורים באינטרסים של ישראל, על רקע הסכסוך הישראלי-ערבי. במילים אחרות, עד 1967, האמריקנים הפרידו

11 זה הציר המרכזי של Abraham Ben Zvi, *The United States and Israel: The Limits of the Special Relationship*, Columbia University Press, New York 1993; בנוגע לדגם קליינט-פטרון ראו שם בעיקר את ההקדמה.

12 Ben Zvi, *ibid.*, p. 16; Nadav Safran, *Israel: The Embattled Ally*, Harvard University Press, Cambridge, MA 1978, p. 572; David Schoenbaum, *The United States, and the State of Israel*, Oxford University Press, New York 1993, p. 10. ספרו של נדב ספרן שהזכרתי למעלה הוא הרחבה ועדכון של ספר מוקדם יותר שלו: *The United States and Israel*, Harvard University Press, Cambridge, MA 1963. המבנה והטיעונים המרכזיים של הספר המאוחר יותר זהים לאלה של הספר המוקדם.

13 Abraham Ben Zvi, *Decade of Transition*, Columbia University Press, New York 1998, p. 4; Safran, *Israel: The Embattled Ally*, pp. 571-573

14 Ben Zvi, *The United States and Israel*, pp. 23-24

בין המלחמה הקרה במזרח התיכון ובין הסכסוך הישראלי-ערבי, ואילו לאחר 1967 נשזרו שתי המלחמות זו בזו, ויחסי ישראל-ארצות הברית נהיו מיוחדים.¹⁵ חוקרים אחרים דחקו את ראשיתם של היחסים המיוחדים לספטמבר 1970, שאז הציבה ישראל, בתגובה לבקשת ארצות הברית, כוחות צבא מול גבול סוריה-ירדן, כדי למנוע טנקים סוריים מלנוע דרומה לעבר ירדן ולסייע לכוחות פלסטיניים שאתם התעמת באותה העת צבא ירדן. הלחץ של ישראל נשא פרי, והטנקים הסוריים עצרו במקומם. אירוע זה, לדברי חוקרים אלה, עשה את ישראל נכס אסטרטגי בעיני האמריקנים.¹⁶

הגישה הראליסטית והלובי היהודי

היבט אחר של הגישה הראליסטית בתור הסבר ליחסים המיוחדים בין ישראל לארצות הברית קשור לשיקולים אמריקניים פנימיים. לפי ההסבר הזה, הקול היהודי עומד בבסיס היחסים המיוחדים. דייוויד שנבאום, שכתב את אחד הספרים הראשונים המקיפים על יחסי ישראל-ארצות הברית, מציע מבנה מורכב שקיימים בו יחסי זיקה בין המשפיע ובין המושפע. שנבאום מייחס משקל רב לקול היהודי בקביעת מדיניותה של ארצות הברית כלפי ישראל, אך השפעת הקול היהודי נבעה גם משום שהקול נפל על אוזניים קשובות. האמריקנים הרגישו שהם חולקים עם התנועה הציונית ועם מדינת ישראל ערכים משותפים ובכללם התנ"ך, רוח של יזמות וחלוציות ודמוקרטיה. על הרקע הזה היו הפוליטיקאים האמריקנים קשובים לקול היהודי, והשפעת היהודים על הפוליטיקה האמריקנית יכולה לבוא לידי ביטוי.¹⁷ היו חוקרים שהציגו גרסה בוטה יותר אשר להשפעת הקול היהודי על עיצוב מדיניותה של ארצות הברית כלפי ישראל. כאן הובחן לעתים בין הנשיא לקונגרס. חוקרים כמו נדב ספרן הניחו שהנשיאים נטו לבחון את מדיניות ארצות הברית בשאלת ארץ ישראל בהקשר הרחב של מדיניות ארצות הברית בנוגע למזרח התיכון, ואילו חברי הקונגרס גילו פחות רגישות לשאלה זו ויותר רגישות למעמדם בקרב הבוחרים. רגישות

John J. Mearsheimer and Safran, *Israel: The Embattled Ally*, pp. 582-583 15
Stephen M. Walt, *The Israel Lobby and U.S. Foreign Policy*, Farrar, Straus and Giroux, New York 2007, pp. 4-23; Bernard Reich, *The United States and Israel: Influence in the Special Relationship*, Praeger, New York 1984, p. 10; Elizabeth Stephens, *US Policy Towards Israel*, Sussex Academic Press, Brighton 2006, p. 27; Michael Thomas, *American Policy Toward Israel*, Routledge, London 2007, p. 8
Mansur Kamil, *Beyond Alliance: Israel in U.S. Foreign Policy*, Columbia University Press, New York 1994, pp. 104-105; Dennis Ross, *Doomed to Succeed: The U.S. – Israel Relationship from Truman to Obama*, Farrar, Straus and Giroux, New York 2015, pp. 117-118; David Schoenbaum, *The United States and the State of Israel*, Oxford University Press, Oxford 1993, pp. 180-182
Schoenbaum, *ibid.*, pp. 10-12 17

זו הביאה למשל את הנשיאים פרנקלין דלאנו רוזוולט והארי ס' טרומן לנקוט מדיניות ניטרלית בשאלת ארץ ישראל בזמן שבקונגרס נשמעו שוב ושוב קולות תומכים ברעיון המדינה היהודית.¹⁸

ג'והן מירשהיימר וסטיבן וולט הביאו אל קדמת הבמה את הטיעון בנוגע להשפעת הקול היהודי, או בלשונם 'הלובי הישראלי'. אגב דחייה בטיעונים שטחיים למדי את דגם הנכס האסטרטגי, וגם את השיקולים הערכיים כגורם וסיבה ליחסים המיוחדים בין שתי המדינות, קבעו השניים בנחרצות שהסיבה היחידה לתמיכה לא מסויגת של ארצות הברית בישראל היא השדולה של ישראל. לדבריהם, 'זוהי פשוט קבוצת אינטרסים רבת-כוח, שחברים בה יהודים ולא יהודים, שמטרתה המוצהרת היא לקדם בעצמה את האינטרס של ישראל בארצות הברית ולהשפיע על מדיניות החוץ של ארצות הברית בדרכים שחברי הקבוצה מאמינים כי יניבו תועלת למדינת ישראל. [...] דמוקרטים ורפובליקנים כאחד פוחדים מהשפעת השדולה. הם יודעים שסיכון של פוליטיקאי אשר מאתגר את הקבוצה להיבחר לנשיאות – קלושים'.¹⁹ כמו שצפו מירשהיימר ווולט, הספר עורר סערה רבה ותגובות בעד ונגד – יותר נגד מבעד.²⁰ אלה שקיבלו את גישת השניים המשיכו לקדם את הטיעון בנוגע לכוחה של השדולה היהודית להשפיע על מדיניות החוץ של ארצות הברית. בין אלה היו מי שהפנו תשומת לב מיוחדת לקונגרס בטענה שהוא היה גורם מכריע בתמיכתה של ארצות הברית בישראל ובסיוע כלכלי נדיב ביותר לישראל בשל כוחה של שדולת ישראל והשפעתה על הנשיא, הקונגרס ודעת הקהל האמריקנית.²¹

מירשהיימר ווולט מייצגים קצה אחד על המשרעת של משקלו של הלובי הישראלי בניהול מדיניותה של ארצות הברית בנוגע לישראל. לעומתם, חוקרים אחרים מציגים תמונה מאוזנת יותר, אשר בוחנת את פעילות הלובי בהקשר הרחב יותר של מקומה של ישראל בחברה, בתודעה ובציבוריות האמריקניות. קיית' קיילי לדוגמה דוחה את טענותיהם של מירשהיימר ווולט; לדבריו, לא זו בלבד שאיפא"ק פועל כחוק אלא שהארגון אינו מטה בפעילותו את מדיניות החוץ של ארצות הברית לכיוון הרצוי לו ופועל לקדם כיוון פעילות אשר ישתלב היטב בשיח ובזהות של ארצות הברית בנוגע לסוגיות שהארגון מעלה.²² קיילי חוזר בכך על טיעונו של שננבאום – שהלובי היהודי יכול להשפיע מכיוון שהוא פעל בקרב כאלה אשר הושפעו מלכתחילה.

Safran, *Israel: The Embattled Ally*, pp. 35-39 18

Walter G. Mearsheimer and Walt, *The Israeli Lobby and US Foreign Policy*, p. 5 19

L. Hixon, *Israel's Armor*, Cambridge University Press, New York 2019, pp. 1-9

וראו את מאמרו המצוין של דוב ווקסמן: 'Beyond Realpolitik: The Israel Lobby and US Support for Israel', *Israel Studies Review*, 22, 2 (2007), pp. 97-114 20

Kenneth Koland, *America's Israel: The US Congress and American-Israeli Relations, 1967-1975*, University Press of Kentucky, Lexington 2020, p. 11 21

Keith P. Kiely, *U.S. Foreign Policy Discourse and the Israel Lobby*, Palgrave Macmillan, London 2017, pp. 1-3 22

טיעון זה מתחזק עם הבנת המגמות בדעת הקהל האמריקנית, הבאות לידי ביטוי בסקרים שבחנו את עמדת הציבור האמריקני כלפי ישראל. אחד מחלוצי המחקר בתחום זה הוא איתן גלבוץ, שספרו התפרסם ב-1987.²³ 35 שנים מאוחר יותר פרסמו אמנון כוורי וגיא פרידמן מחקר באותו נושא.²⁴ והנה, מסקנות שלושת החוקרים זהות, תמיכתה של ארצות הברית בישראל נותרה גבוהה כל השנים האלה, ואולם כוורי ופרידמן מציגים מגמה של שינוי, שיש בה סתירה פנימית. כותרת המשנה של ספרם היא **מקונסנזוס לפיצול**, והם מתכוונים בכך שהתמיכה בישראל השתנתה: בקרב המצביעים למפלגה הרפובליקנית נשאר שיעור התמיכה בישראל גבוה, ואילו בקרב מצביעים דמוקרטים ירד שיעור התמיכה בישראל. כוורי ופרידמן מצביעים על מגמת של עלייה בתמיכה בישראל – במאריס 1989, בעיצומה של האנתפאדה, הייתה דעתם של 56 אחוזים מהאמריקנים על ישראל טובה. עשר שנים מאוחר יותר גדל המספר ל-66 אחוזים, ובאפריל 2009 קפץ המספר ל-70 אחוזים בערך, וכזה הוא מאז עד חתימת המחקר. באותה עת גדל שיעור הרפובליקנים ב-70 האחוזים האלה לעומת המצביעים למפלגה הדמוקרטית. ב-2009 היה שיעור מצביעי הרפובליקנים שתמכו בישראל גבוה ב-13 אחוזים ממספר המצביעים למפלגה הדמוקרטית. ב-2019 גדל הפער ל-20 אחוזים בערך. שינויים אלה מבטאים לדברי כוורי ופרידמן את הקיטוב שחל בחברה האמריקנית מאז בחירתו של ברק אובמה לנשיאות, והם התעצמו עוד לאחר בחירתו של דונלד טראמפ.²⁵ כלומר הקיטוב בתוך ארצות הברית השתקף גם בנוגע לישראל. לקיטוב זה גרם גם בנימין נתניהו. הוא היה ראש ממשלת ישראל הראשון שגרם קרע בעמדה המסורתית הדו-מפלגתית של ארצות הברית כלפי ישראל ועשה את שאלת התמיכה בישראל סוגיה מפלגתית.²⁶ עם זאת, נראה כי בסך הכול היחס לישראל בתוך החברה האמריקנית נשאר אוהד, והשאלה איזו השפעה תהיה לפיצול המפלגתי והחברתי בארצות הברית על עמדת האמריקנים כלפי ישראל נשארת פתוחה.

הגישה הראליסטית ויהדות ארצות הברית

הדיון בלובי היהודי או הישראלי מעלה על הפרק סוגיה אחרת, שחוקרים מיעטו לעסוק בה: מקומם של יהודי ארצות הברית בכינון היחסים המיוחדים בין שתי המדינות. נושא זה עולה במחקר, אך לא כנושא העומד בפני עצמו אלא כחלק מדיון רחב בנושאים הקשורים ליחסי ישראל-ארצות הברית. עובדה זו מעניינת, שכן חוקרים עסקו בפעילותם של יהודי ארצות

Eytan Gilboa, *American Public Opinion toward Israel and the Arab-Israeli Conflict*, 23
Lexington Books, Lexington, MA 1987

Amnon Cavari and Guy Freedman, *American Public Opinion toward Israel*, Routledge, 24
London 2021

Ibid., pp. 22-23 25

Tal, *The Making of an Alliance*, pp. 325-328 26

הברית למען רעיון המדינה היהודית לפני הקמת המדינה.²⁷ אחד החוקרים הראשונים שבדקו ביסודיות את הסיבות למה שהציג מחבר הספר כהצלחה של הקהילה היהודית בהגנה על האינטרסים של ישראל תולה את ההצלחה בארגון. בספר שנכתב על רקע מלחמת לבנון הראשונה ועל רקע הקיטוב העתיד להתרחש בקרב יהודי ארצות הברית בשאלת היחס למדינת ישראל, המחבר סוקר את הארגונים היהודיים האמריקניים וגורס כי אמנם אין לדבר על מערך תמיכה מאורגן בישראל אשר מקיף את כלל יהדות ארצות הברית, ואולם הקהילה היהודית האמריקנית בארצות הברית מתייחדת בארגון מוצלח, שאליו מתלווים שיעורי הצבעה גבוהים במיוחד – 90 אחוזים לפחות מול שיעורי הצבעה של 40-50 אחוזים בערך מכלל האוכלוסייה – ושיעור גבוה של תרומות כספים למפלגות פוליטיות ומתמודדים. לדברי לי א'ברין, ההתגייסות המרשימה כל כך של ארגונים יהודיים למען ישראל מתאפיינת בכך שאמנם בסוגיות פנימיות של חברה, מעמד ודת הקהילה היהודית מפוצלת, ואולם קהילה זו מלוכדת בתמיכתה בישראל, גם משום שהתמיכה הזאת משמשת סממן על-מעמדי ועל-דתי של יהדות.²⁸ שני חוקרים אחרים משלימים את החיבור העוסק בקשרים שבין הארגונים היהודיים האמריקניים לישראל. אדוארד טיוונאן מציג את פעילותה הפוליטית הציבורית, הממוסדת והלא ממוסדת, של יהדות ארצות הברית למען ישראל. כמובן יש להבחין בין פעילות זו לפעילותו של איפא"ק – הוועד האמריקני-ישראלי לענייני ציבור (AIPAC), שהוא גוף ממוסד אשר עוסק רשמית בשתדלנות עבור ישראל. לדברי טיוונאן, יותר משהלובי היהודי, ובכלל זה איפא"ק, הוא סוגיה שנוגעת ליחסי ישראל-ארצות הברית, הוא סוגיה פנים-אמריקנית. סיפורו של הלובי היהודי הוא סיפור הצלחתה של קבוצה אתנית להיעשות מוקד כוח רב-עוצמה, שיש בו גם כדי ללמד על מנגנוני הכוח האמריקניים, כלומר שדולת היהודים – גוף נטול צורה ולא מאורגן – היה חריג רק בעוצמה שצבר. עצם פעילותם של היהודים לקידום עניינים שהם ראו בהם את טובתם היה בשר מבשרו של מבנה המערכת הפוליטית האמריקנית.²⁹ גם נתן ארידן מצייע לראות בשדולת ישראל חלק מן המערכת הפוליטית בארצות הברית, והוא עושה זאת בדרך שונה מזו שנקטו קודמיו שחקרו את יחסי ישראל-ארצות הברית. ארידן משתמש במסמכים ישראלים ואמריקניים לשם בחינת פעילות ממשלת ישראל והלובי היהודי מתקופת ממשל טרומן עד ממשל ניקסון, והדבר מאפשר לו להציג תמונה רחבה ומלאה יותר בכל מה שקשור לפעילות הדיפלומטית של ישראל, לפעילות איפא"ק ולהשלכות של הפעילות הזאת על יחסי ישראל-ארצות הברית. מסקנתו של ארידן היא שמעורבותן של ממשלות ישראל והשפעתן על פעילותו של איפא"ק היו רבות מששיערו חוקרים, ואולם אין בכך כדי

27 זהר שגב, מפוליטיקאים אתניים למנהיגים לאומיים, מכון בן-גוריון לחקר ישראל והציונות ואוניברסיטת בן-גוריון בנגב, קריית שדה בוקר ובאר שבע, 2007; Rafael Medoff, *Militant Zionism in America*, University of Alabama Press, Tuscaloosa 2002

28 Lee O'Brien, *American Jewish Organizations and Israel*, Institute for Palestine Studies, Washington, DC 1986

29 Edward Tivnan, *The Lobby*, Simon and Schuster, New York 1987, pp. 29-30

לאשש את המסקנה של מבקרי הלובי היהודי שהארגון, בשמה של ממשלת ישראל, השפיע על נשיאים ועל ממשלים לפעול לטובתה של ממשלת ישראל. יתרה מזו, הוא בוחן את פעילות הלובי בהקשר האמריקני ובהיותה של הפעילות הזאת חלק מהתרבות האמריקנית ומהמערכת הפוליטית האמריקנית. כשארידן חוזר על הדגם משפיע-מושפע, הוא משרטט את הדרך שההיענות לפניויה של ישראל ושל השדולה באה לידי ביטוי כאשר גרסו נשיאים ואנשי ממשל שהבקשות של הישראל משרתות את האינטרס של ארצות הברית, אך כאשר הם סברו שהבקשות של ישראל היו מנוגדות לטובתה של ארצות הברית, הם לא היססו לדחות את בקשותיה של ישראל ושל הלובי היהודי.³⁰

גם וולטר היקסון בוחן את פעילותם של יהודי ארצות למען ישראל, אך גישתו ביקורתית יותר. הביקורת איננה על עצם קיומה של פעילות שתדלנות למען ישראל בקרב יהדות ארצות הברית. גם היקסון גורס שפעילות זו, הממוסדת והלא ממוסדת, היא פעילות לגיטימית, שטבועה בערכים, במסורת ובתרבות הפוליטית של ארצות הברית. הוא גם דוגל בדגם משפיע-מושפע, כלומר הוא מאמין שפעילות השתדלנות היהודית נופלת על אוזניים קשובות. הביקורת נוגעת למסר של הלובי היהודי, שמבקש להגן על ישראל גם כאשר הגנה זו איננה נחוצה או מוצדקת. מתוך כך, היקסון נוגע בסוגיה שקשורה ליחסי יהדות ארצות הברית-ישראל, והיא באיזו מידה יהדות ארצות הברית צריכה להגן על מדיניות ממשלות ישראל, גם אם אין היא מוצדקת. לשיטתו, שהוא הביע אותה ב־2019, אי אפשר להצדיק את הגישה הלא ביקורתית לחלוטין של השדולה היהודית, המגינה על מדיניות, גם כשראוי לגנות אותה. היקסון מבקר בביקורתו זו את יהדות ארצות הברית גם את מדיניותה של ישראל עצמה וגם את התמיכה של ארצות הברית במשתמע ממדיניות זו.³¹

כדאי לציין שהדיון בהשפעת יהדות ארצות הברית על הממשל מתנהל במידה רבה בכותרת 'הלובי הישראלי' או 'הלובי היהודי'. זהו דיון חסר גוונים, שממעט מאוד להציג את המורכבות של חיי היהודים בארצות הברית, והאופן שמורכבות זו משפיעה על עמדתן של קבוצות שונות בקרב יהדות ארצות הברית כלפי ישראל וכלפי עמדות ממשלים שונים בנוגע לישראל.

הגישה האידאליסטית

גישת הנכס האסטרטגי בעייתית מעוד סיבה: היא מצמצמת את יחסי ישראל-ארצות הברית לעניין שלמרות חשיבותו, הוא נקודתי, ואינו משקף את המכלול הרחב של הקשרים בין שתי המדינות. יחסים אלה חרגו מאוד מסוגיות ביטחוניות, וכללו קשרי כלכלה, חברה ותרבות עמוקים. ראיית רוחב מערכת היחסים בין שתי המדינות באה לידי ביטוי בשינוי

Natan Aridan, *Advocating for Israel: Diplomats and Lobbyists from Truman to Nixon*, 30
Lexington Books, Lanham, MD 2017, pp. 8-12
Hixon, *Israel's Armor*, pp. 1-5, 11-12 31

שנרקם בשלהי המאה ה־20 ותחילת המאה ה־21, שאז הרחיבו חוקרים את משרעת העיון בסיבות לקשרים המיוחדים בין שתי המדינות והוסיפו להם ממד ערכי ואידאליסטי. מלבד ההבדל המושגי בין הגישה הראליסטית לגישה האידאליסטית קיים עוד הבדל ביניהן. התומכים בגישה הראליסטית בנוגע ליחסי ישראל-ארצות הברית הם מחנה הומוגני למדי, וההבדל ביניהם בא לידי ביטוי בעיקר בסוגיית המועד שלדעתם החלו בו היחסים בין ישראל לארצות הברית להיחשב מיוחדים. לעומתם, התומכים בגישה האידאליסטית מציגים קשת רחבה יותר של נקודות מבט אשר דרכן הם מציעים שהיחסים בין ישראל לארצות הברית מבוססים על אידאליזם, ולא (רק) על אינטרסים. רוב המחקרים האלה מציגים עמדה רוויזיוניסטית. הם דור שני לחוקרי היחסים בין שתי המדינות, ומבחינה דורית היסטוריוגרפית, מרבית החוקרים ממחנה מבוזר זה פרסמו את מחקריהם משלהי המאה ה־20. עם הנושאים שעסקו בהם החוקרים מן הזרם ההיסטוריוגרפי הזה נמנו תרבות פוליטית – קטגוריה הטרזוגנית כשלעצמה, ובה דת וערכים, ייצוגים תרבותיים באמצעי התקשורת, בסרטים ובספרות; וקטגוריה שבמידה מסוימת יש בה דת וערכים, אך היא גם עומדת בפני עצמה: הנוצרים הציונים.

אף שמרבית הספרות האידאליסטית נכתבה כתגובה, גם אם עקיפה, לגישה הראליסטית, היו גם חוקרים בני 'הדור הראשון' שפנו אל הנתיב האידאליסטי. אחד הראשונים מהם הוא פיטר גרוס; בספרו שראה אור ב־1983 הוא הציג את היסודות התאולוגיים שעמדו בבסיס היחסים המיוחדים בין ישראל לארצות הברית. הוא התחיל את הדיון עם הפוריטנים, והמשיך בהצגת הדרך שהאמריקנים אימצו ביטויים ודפוסי זהות שקשרו אותם לתנ"ך (הברית הישנה), ליהודים, ובעקבות כך לישראל.³² כתיבתו של גרוס התייחדה בשילוב בין ערכים לפוליטיקה. הוא לא רק הציג את הקשרים הרעיוניים בין ארצות הברית לתנועה הציונית אלא שהוא גם עסק במעשה הפוליטי אשר הניעו הקשרים הללו. גרוס בעצם הקדים במידה רבה את זמנו. הייחודיות לזמנו של גרוס מתבררת עוד יותר מן ההשוואה למחקרו של ברנרד רייך, שפורסם ב־1984 ונראה ממנו כי הוא עולה על מסלול דומה. לדברי רייך, היחסים המיוחדים בין ישראל לארצות הברית מבוססים על אידאליזם, ולמעשה את ראשיתם של היחסים האלה אפשר למצוא עוד בתקופה שלפני הקמת המדינה, ואולם רייך לא עסק באותם יסודות ערכיים, ועיקר הדיון בספרו תואם את תחומי העניין והעיסוק של החוקרים הראליסטים, ישראל, ארצות הברית והסכסוך הישראלי-ערבי ומקומה של ישראל במערך השיקולים האסטרטגיים של ארצות הברית במזרח התיכון.³³ גרוס, ובמידה

Peter Grose, *Israel in the Mind of America*, Alfred A. Knopf, New York 1983, pp. 3-22 32

Bernard Reich, *The United States and Israel: Influence in the Special Relationship*, 33

Praeger, Westport, CT 1984

כעשר שנים מאוחר יותר: *Securing the Covenant: United States-Israel Relations After*

Frank Brecher, *The Cold War*, Praeger, Westport, CT 1995

Reluctant Ally, Greenwood Press, New York 1991; Michael Thomas, *American Policy*

Toward Israel, Routledge, London 2009, pp. 163-165

פחותה רייך, הם אפוא מבשרי הגישה הרוויזיוניסטית אשר בעיסוקם ביחסי ישראל-ארצות הברית מדגישים ערכים ולא אינטרסים.

גרוס הוא חוליה מקשרת בין הראליסטים לאידאליסטים לא רק משום שהוא מעמיד ערכים במרכז המעשה האמריקני בכל מה שקשור בישראל אלא גם משום שהוא מדגיש את המניעים הדתיים העומדים ביסוד הערכים של ארצות הברית. גרוס אינו רואה בעמדה דתית ספציפית כוח מניע של מדיניות ארצות הברית כלפי ישראל, ובמובן מסוים אפשר לשייך את עמדתו למה שנדון עם הזמן בשם תרבות פוליטית. אחת הראשונות שהציגה את המונח בתור הסבר לגישתה של ארצות הברית לישראל היא אליזבת סטיבנס, שפרסמה את ספרה ב-2006. נקודת המוצא של סטיבנס היא סיום המלחמה הקרה ב-1991, ובמידה רבה אפשר למצוא בנקודת זמן זו את הגורם המניע העומד ביסוד התפנית הרוויזיוניסטית. ההסבר של 'נכס אסטרטגי' נשען במידה רבה על המלחמה הקרה, והיותה של ישראל בעלת ברית לארצות הברית במלחמה הקרה. סטיבנס תוהה כיצד אפוא אפשר להסביר את המשך היחסים המיוחדים בין ישראל לארצות הברית עם תום המלחמה הקרה. סטיבנס דוחה ללא הנמקה מספקת את הטענות הדתי כהסבר וטוענת שהמונח 'תרבות פוליטית' מסביר טוב יותר את היחסים בין שתי המדינות ואת העובדה שהיחסים הללו אינם תלויי זמן והקשר, כלומר אינם תלויים באינטרסים ובנסיבות שקשורות לזמן מסוים. הרכיבים שהתרבות הפוליטית מורכבת מהם הם ערכים משותפים, ובמרכזם חופש ודמוקרטיה הקשורים קשר הדוק לדרך שהאמריקנים רואים את עצמם, ועליהם הם מבססים את זהותם העצמית. אחת התוצאות של תפיסה עצמית זו היא ניהולה של מדיניות חוץ אשר מבוססת על ערכים ולא על אינטרסים. עובדה זו משליכה על יחסייה של ארצות הברית עם ישראל. הקשר עם ישראל מיוחד עוד יותר, שכן שתי המדינות דבקות בערכים אלה, והדבר יוצר זהות תרבותית-פוליטית ביניהן, ולפיכך סטיבנס מסיקה שהיחסים המיוחדים בין ישראל לארצות הברית החלו עם הקמת מדינת ישראל, ב-1948.³⁴

יונתן ריינהולד פוסע בנתיב שסללו גרוס ורייך ותמת התרבות הפוליטית והוסיף נדבך משלו. לדבריו, שילוב של אידאליזם וראליזם עמד ביסוד היחסים המיוחדים בין ישראל לארצות הברית. ריינהולד בוחן את מרכיבי היסוד ביצירת האומה האמריקנית, שהיא 'האומה היחידה בעולם שנוסדה על בסיס אמונה' ולא על בסיס עבר היסטורי, ומסביר כיצד אלה היו בסיס ליחסים המיוחדים בין ישראל לארצות הברית. אלה כוללים את היסודות הדתיים שעליהם קמה ארצות הברית, ובהם הזיקה החזקה של הפוריטנים לתנ"ך (הברית הישנה) ולהופעתם של הנוצרים. עם זאת, ריינהולד רואה גם בדגם הנכס האסטרטגי סיבה ליחסים המיוחדים בין שתי המדינות. הוא סבור כי נקודת המפנה שהביאה את האמריקנים לראות בישראל נכס אסטרטגי היא מלחמת ששת הימים. ראייה זו הלכה והתחזקה בשנים שאחרי כן עד שהתקבעה בעקבות המהפכה באיראן ב-1979. ריינהולד מצטט את רונלד רייגן, שגרס כי ישראל היא 'הנכס האסטרטגי היחיד באזור שעליה ארצות הברית יכולה

34 Elizabeth Stephens, *US Policy Toward Israel*, Sussex Academic Press, Brighton 2006
הספר מבוסס על עבודת הדוקטור שלה, שאושרה ב-2003.

באמת להסתמך.³⁵ חיבורו של ריינהולד הוא חיבור שמשלב רכיבים שונים, תרבותיים, דתיים ואסטרטגיים. הציר המרכזי של הטיעון שלו הוא ללא ספק תרבותי-דתי, אך אין הוא מתעלם מההיבטים האסטרטגיים שהיו חלק מהותי ממערכת היחסים בין שתי המדינות. יתרה מזו, ריינהולד לא רק חושף את היסודות שהיחסים בין שתי המדינות מושתתים עליהם אלא שהוא גם מדגים כיצד הניעו יסודות אלה מדיניות, ועיקר עניינו הוא עמדת ארצות הברית בנושא הסכסוך הישראלי-ערבי.

נוצרים ציונים – דת ואידאליים

בקרב חוקרי יחסי ישראל-ארצות הברית, בין שהם תומכים בגישה הראליסטית ובין שהם תומכים בגישה האידאליסטית, קיימת הסכמה בנוגע לתפקיד הממד הדתי בעיצובם של הקשרים המיוחדים בין שתי המדינות. תופעה זו זכתה לטיפול מחקרי מקיף, והספרות העוסקת בנוצרים הציונים עשירה לא פחות מזו העוסקת ביחסי ישראל-ארצות הברית. עם זאת, בהיסטוריוגרפיה של הנוצרים הציונים לא חלו שינויים של ממש במשך השנים, מלבד התרחבותה של הספרות בתחום. הטענה המרכזית בנוגע למקומם של הנוצרים הציונים בכינונם של היחסים המיוחדים בין ישראל לארצות הברית לא השתנתה גם בחלוף השנים. השינוי, במקום שהוא נמצא, בא לידי ביטוי בעיקר בחשיפת עוד גורמים ושכבות בתופעה ההיסטורית של נוצרים אמריקנים המתייצבים לצדה של ישראל מטעמי דת. הדיון במקומם של הנוצרים הציונים ביצירת דעת קהל ומדיניות אמריקניות שנועדו לקדם את הקמת מדינת ישראל ואחרי כן לתמוך בה קשור קשר הדוק לסוגיה הרחבה יותר של תופעת הנוצרים הציונים. מקורותיהם של אלה נמצאים מצד אחד ברפורמציה שהולידה את הפרוטסטנטיות, ומצד אחר במגמות שהלכו ורווחו באנגליה, שבמרוצת המאה ה-19, בעיקר בחלקה הראשון, הייתה למוקד חשוב של הגות נוצרית פרו-ציונית – עוד לפני שקיבל המונח 'ציונות' את משמעותו בשלהי המאה ה-19.³⁶ השפעותיהם של אלה ניכרו היטב בהתפתחות הנצרות הציונית בארצות הברית מהמחצית השנייה של המאה ה-19. צמיחת הנצרות הציונית בארצות הברית היא גם תולדה של תהליכים אשר קשורים לבניין האומה האמריקנית. עניין זה חורג מן הדיון כאן, אך ראוי לציין שהזהות הלאומית האמריקנית קשורה קשר הדוק להיסטוריה של עם ישראל

Jonathan Rynhold, *The Arab-Israeli Conflict in American Political Culture*, Cambridge University Press, Cambridge 2015, pp. 10-17 35

Shalom L. Goldman, 'Review Article: Christians and Zionism', *American Jewish History*, 93, 2 (June 2007), pp. 245-260 36
 אשר בוחן את ההיבט הזה של יחסי ישראל-ארצות הברית ומרחיב בו הוא זה: Walter Russell Mead, *The Arc of a Covenant: The United States, Israel, and the Fate of the Jewish People*, Alfred A. Knopf, New York 2022.

ולתנ"ך.³⁷ קשר זה כשלעצמו לא יכול להבטיח את תמיכת ארצות הברית ברעיון חזרת העם היהודי לארצו. אף שהרפורמציה סיפקה את המניע לרעיון הזה, לא רווחה תפיסה זו בקרב נוצרים, קתולים ופרוטסטנטים. האמריקנים ראו בעצמם את 'ישראל החדשה' שהגיעו ליבשת החדשה כדי לבנות 'את העיר על הגבעה', שעיני כל האנשים תהיינה נשואות אלינו'. תפיסה זו השתלבה בתאוריית ההחלפה; תאוריה זו, או ה־Supersessionism, רווחה בנצרות מימיה הראשונים, ועל פיה איבדו היהודים את חסדו של האל משום שלא הכירו בישו כמשיחם, והנצרות הייתה לקהילתו של האל.³⁸ תאוריית ההחלפה הייתה הכוח המניע לרדיפות נוצרים את היהודים במשך מאות שנים, והיא עמדה גם ביסוד האנטישמיות אשר שררה בארצות הברית עד אמצע המאה ה־20. עם זאת, ולצדן של תאוריית ההחלפה והאנטישמיות, צמחו בארצות הברית קבוצות פרוטסטנטיות שביקשו לראות בגאולתם של היהודים ובחזרתם לארצם. אחד החוקרים הראשונים אשר חשפו את הפן הזה הוא הרצל פישמן; בספר שפרסם ב־1973 הוא חשף את מקורות הנצרות הצינונית בקרב ראשוני הפרוטסטנטים האמריקנים. לצדה של התפיסה הרווחת של קהילה דתית אשר נבנית באמריקה ותכליתה בניית מלכות האלוהים עלי אדמות באמריקה התקיימה גם תפיסה מילניאליסטית, אשר ביקשה לקדם את ביאתו השנייה של ישו עלי אדמות. בכל אלה לא היה להביא לשינוי בגישתם של הפרוטסטנטים האמריקנים כלפי היהודים וחזרתם לארצם. השינוי החל בראשית המאה ה־19; הוא היה תוצאה של רדיפות יהודים מצד אחד והתגברות הפופולריות של זרמים אפוקליפטיים, מצד אחר. לדעת פישמן, רדיפות היהודים באירופה הביאו לקריאות בארצות הברית לסייע ליהודים למצוא מקלט בארצם – ארץ ישראל. פישמן, כמו רבים אחריו, מציג את הדיפלומט והעיתונאי מרדכי מנואל נוח, שקשריו הגיעו עד נשיא ארצות הברית ג'ון אדמס, וזה הביע במכתב לנוח תמיכה ברעיון חזרת היהודים לארצם.³⁹

עם הקבוצות הפרוטסטנטיות שתיארתי למעלה צמחה גם התאולוגיה הפרה-מילניאליסטית – premillennial dispensationalism. על פי התאולוגיה הזאת, ישו ישוב ויכונן את מלכות אלף השנים לאחר שהיהודים יחדשו את ריבונותם על ארצם. פישמן מסתמך על מחקר מ־1970 וטוען כי הרדיפות שסבלו מהן היהודים ברוסיה הניעו בארצות הברית תנועה שסברה כי התיישבות יהודים בפלשתינה תספק פתרון לבעיית היהודים וכי מניע חזק לא פחות היה ההופעה של הדוקטרינה האפוקליפטית. ויליאם בלקסטון (Blackstone), שמשנות השמונים של המאה ה־19 קידם בארצות הברית את רעיון שיבתו השנייה של ישו וכינונה של ממלכת אלף השנים, נתן לדוקטרינה זו גוון פוליטי. חלק חשוב במצעו היה הקריאה

37 וראו למשל: Shalom Goldman, *God's Sacred Tongue*, University of North Carolina Press, Chapel Hill 2004; Eran Shalev, *American Zion*, Yale University Press, New Haven 2013

38 R. Kendall Soulen, *The God of Israel and Christian Theology*, Fortress Press, Minneapolis 1996

39 Hertzfel Fishman, *American Protestantism and a Jewish State*, Wayne State University Press, Detroit 1973, pp. 15-18
Michael B. Oren, *Power, Faith, and Fantasy*, W. W. Norton & Company, New York 2007, pp. 72, 90

להגשמת החזון האפוקליפטי באמצעות חזרתם של היהודים לארצם. פישמן מציין את מה שמובלע במקצת במחקר: שהתנועה הפרה-מילינאליסטית הייתה קטנה בהיקפה, אף שהיא הייתה לאחד הקולות המזוהים עם התנועה האוונגליסטית. דבר זה היה נכון בשעה שפעל בלקסטון במרץ לקידום רעיונותיו, והוא היה נכון גם מאה שנים מאוחר יותר, שאז נעשתה התנועה הפרה-מילינאליסטית בולטת וקולנית יותר. ואולם הפרה-מילינאליסטים לא היו היחידים מקרב הפרוטסטנטים שהניחו את התשתית אשר ממנה צמחו הנוצרים הציונים. פישמן מתאר את מסעותיהם של אמריקנים לפלשתינה מאמצע המאה ה-19. מסעות אלה היו מסעות צליינות לכל דבר, הם הניבו ספרות עשירה, וזו קירבה את האמריקנים אל ארץ הקודש. הצליינים הללו, שמספרם הלך וגדל, הביאו את סיפורי התנ"ך אל האמריקנים וקירבו אותם אל ארץ הקודש, ומתוך כך טיפחו בקרבם את הרעיון שבין העם היהודי לארצו קיים קשר הדוק.⁴⁰

פישמן מרחיב את הדיון; מצד אחד הוא כולל בו את הפלגים והאישים שלא השתייכו לזרם הפרה-מילינאליסטי, ומצד אחר הוא עוסק גם בזרמים אנטי-ציוניים. זרמים אלה באו בעיקר מקרב חוגי המיסיונרים שפעלו ברחבי המזרח התיכון וייצגו את נקודת המבט של אוכלוסיית הארץ הערבית. הם התנגדו לציונות, והתנגדותם הזינה את אנשי מחלקת המדינה של ארצות הברית, וגם אלה התייצבו נגד התמיכה של ארצות הברית בתנועה הציונית. פישמן מייחד דיון לכתב העת המוביל של הזרם המרכזי בקרב הפרוטסטנטים האמריקנים – ה-*Christian Century*. כתב העת היה עוין במופגן לציונות ודחה את רעיון הלאומיות היהודית. מתוך כך הוא התנגד גם לנוצרים הציונים, ובעיקר לפרה-מילינאליסטים. כאן הייתה הבעיה לא רק תמיכתם בציונות, אלא הדרך שהם הגיעו לתמיכה זו. הזרם המרכזי בכנסייה הפרוטסטנטית דחה את התאולוגיה הפרה-מילינאליסטית, שביקשה לפרש את כתבי הקודש פשוטם כמשמעם. על הכנסיות בארצות הברית 'להראות באופן משכנע את הדרך הטובה יותר לקריאת כתבי הקודש', קרא כתב העת.⁴¹ לצד דיון רחב בעמדתו של כתב העת החשוב, פישמן סוקר גם את הפלגים הפרוטסטנטיים שתמכו בציונות שאינה חלק מן המחנה הפרה-מילינאליסטי. עם אלה נמנו ריינהולד ניבוהר (Niebuhr), איש הדת הפרוטסטנטי שהשתייך לזרם הפרוטסטנטי המרכזי-ליברלי ושקידם מצע פרו-ציוני בעיקר בימי מלחמת העולם השנייה, ועוד יותר אחריה וגופים כמו המועצה הנוצרית למען פלשתינה (Christian Council on Palestine), שניבוהר היה פעיל מרכזי בה (המועצה התאחדה לאחר המלחמה עם גוף אחר כדי לכונן את הוועד האמריקני-נוצרי הפלסטיני (American Christian Palestine Committee).⁴²

40 Fishman, *American Protestantism and a Jewish State*, pp. 18-23. מקור השראתו של פישמן הוא: Ernest R. Sandeen, *The Roots of Fundamentalism*, Chicago University Press, Chicago 1970.

41 Fishman, *ibid.*, pp. 24-40. דיון רחב יותר על פעילותם של פרוטסטנטים אמריקנים אנטי-ציונים ופרו-ערבים ראו שם, עמ' 83-107, 148-140.

42 *Ibid.*, pp. 65-70.

פישמן עוסק בעוד סוגיה: המתח בין ההתנגדות של הכנסייה הפרוטסטנטית מהזרם המרכזי לציונות ובין קיומה של מדינת ישראל. הספרות המאוחרת מיעטה לעסוק בנושא. הבעיה בעיני הפרוטסטנטים הייתה תאולוגית, לא פוליטית. בשנות המאבק נגד התנועה הציונית דחו הפרוטסטנטים מהזרם המרכזי את הרעיון שהיהדות היא תנועה לאומית, ובבסיס ההתנגדות עמדה גם תאוריית ההחלפה, הרעיון שחינם של היהודים סר מעיני אלוהים, והכנסייה הנוצרית היא ישראל החדשה. קיומה של מדינת ישראל ערערה על התאולוגיה הזאת, שכן היא הוכיחה לכאורה שאלוהים עומד לצדם של היהודים ואפשר את חזרתם לארצם. מתוך כך, פישמן מנהל דיון בדרך שהפרוטסטנטים מהזרם המרכזי בהנהגתן של המועצה העולמית של הכנסיות (World Council of Churches) ושלוחתה האמריקנית, המועצה הלאומית של הכנסיות (National Council of Churches), התחבטו בשאלה עד כמה קיומה של ישראל פוליטי ועד כמה הוא תאולוגי. סוגיה זו מעניינת בעיקר משום שהספרות אשר אעסוק בה מיד, המתרכזת בזרמים האוונגליסטיים התומכים בציונות, חיפשה דרך לגשר בין היותה של ישראל ישות פוליטית חילונית ובין חזונו, שמחייב את קיומה של ישראל תאולוגית. בעיני מקצתם, הפתרון למתח היה פשוט. פישמן מצטט מדברי מילטון בורוז (Burrows), פרופסור לתאולוגיה באוניברסיטת יל ונשיא בתי הספר האמריקניים לחקר המזרח, 'התחייה הנוכחית של הלאומיות היהודית היא חזרה על אותה שגיאה גורלית שגרמה לישראל לדחות את ישו'.⁴³

הרחבתי כאן בתיאור עבודתו של פישמן משתי סיבות עיקריות. האחת, פישמן הוא הראשון שניהל דיון רחב במקורות הנצרות הציונית, על גווניה השונים. הספרות שאתאר להלן היא במידה רבה המשך של הדיון שהחל פישמן. והאחרת, פישמן עוסק בדרך שהמחקרים המאוחרים יותר מיעטו לעסוק בה, בזרמי הכנסייה שהתנגדו לציונות, ובדרך התמודדותם עם קיומה של מדינת ישראל; מציאות זו הציבה בפניהם אתגר תאולוגי לא פשוט. אף שפישמן מציג גם את הזרמים התומכים בציונות, ובראשם הזרמים הפרה-מילינאליסטים, בסך הכול, גישתו בעניין עמדתה של הכנסייה הפרוטסטנטית כלפי התנועה הציונית וישראל ביקורתית. מרבית חיבורו מתמקד בפן זה של העמדה הפרוטסטנטית, גם כאשר הוא מסתייע בביקורתו בדבריהם של נציגים מובהקים של הזרם הפרו-ציוני, כלומר הוא מביא מפהם דברי ביקורת על עמדת הכנסייה של הזרם המרכזי כלפי ישראל. וכך, אפשר לסכם שתורתו של פישמן לחקר מקומה של הכנסייה הפרוטסטנטית האמריקנית, על זרמיה השונים, בלימוד יחסי ישראל-ארצות הברית הוא בחשיפת מקורות הנצרות הציונית, אך לא פחות מכך, ואולי גם יותר, עיסוק מפורט בתחום שלא יזכה להתייחסות מעמיקה כל כך בעתיד: עמדת הכנסיות המתנגדות לציונות ולישראל. כלומר פישמן מתאר ריבוי קולות בתוך המחנה הפרוטסטנטי. הספרות שאציג להלן מדגישה פן אחד ביחסה של הכנסייה הפרוטסטנטית לישראל, פן מרכזי ומהותי יותר בכינונם של היחסים המיוחדים בין ישראל לארצות הברית; ולצדם של אלה נמצאים גם גורמים אחרים, גם אם מספרם והשפעתם נמוכים יותר.

פישמן פרסם את ספרו ב־1973, והחוקר שעסק בנושא זה אחריו היה טימותי ובר; הוא פרסם ב־1979 את ספרו על מקורות התנועה הפרה־מילינאליסטית בארצות הברית. קשה להבין מדוע לא עסקו חוקרים בנושא זה כל אותן שנים, אך קל להבין מדוע התחדש העניין בכנסייה האוונגליסטית מהמחצית השנייה של שנות השבעים של המאה ה־20. שנים אלה היו שנים של תחיית הכנסייה האוונגליסטית בארצות הברית. משנות העשרים של המאה ה־20 התכנסה הכנסייה האוונגליסטית בתוך עצמה ונמנעה מלעסוק בפוליטיקה. עד אמצע שנות השישים היו הכנסיות מהזרם המרכזי שיוצגו על ידי מועצת הכנסיות הלאומית הגדולות, העשירות והמשפיעות בקרב הכנסיות הפרוטסטנטיות, ואולם מהמחצית השנייה של שנות השישים פחת מאוד מספר הפוקדים את הכנסייה במעוזים העיקריים של הכנסיות מהזרם המרכזי, שהתרכזו בניו אינגלנד והמרכז האטלנטי, ואמריקנים מדרום ארצות הברית ודרום־מערב נהרו לכנסיות אוונגליסטיות. מספרן של אלה הלך וגדל, ומראשית שנות השבעים היו עשר הכנסיות הגדולות ביותר בארצות הברית ממוקמות בדרום, במערב ובמרכז־מערב – רובן השתייכו לזרמים אוונגליסטיים. בו בזמן ובעקבות התהליכים האלה גברה מעורבות האוונגליסטים בפוליטיקה הפנימית בארצות הברית. דוגמה וביטוי לחזירתם (מחדש) של האוונגליסטים למרחב הציבורי ולתמיכתם הגוברת בישראל אפשר למצוא בתרבות הפופולרית. ב־1970 התפרסם ספרו של האל לינדסי (Lindsey) *The Late Great Planet Earth*. לינדסי הראה כיצד מלחמות 1948 ו־1967 נזכרות בפסקוקי התנ"ך וחזה את חדשות המחר. הספר יצא לאור בזמן מוצלח ביותר. המלחמה הקרה, המלחמה בווייטנאם, סכנת המלחמה הגרעינית, אי־השקט החברתי העמוק שהייתה ארצות הברית נתונה בו באותן השנים – כל אלה הכשירו את הקרקע למסר שנשא עמו הספר. השפה השוטפת והבהירה של הספר סייעה עוד לפרסומו. הספר היה לרב־מכר, תורגם ליותר מחמישים שפות ונמכר ביותר מ־35 מיליון עותקים. הספר גם היה מסוגה חדשה, שנישאה על כתפי מלחמת ששת הימים, סוגה של ספרות שמתרגמת את נבואות התנ"ך לשפה פופולרית. כזה היה גם ספרו של טים לאהיי *Left Behind* (LaHaye), שהתפרסם בשנות התשעים, נהיה רב־מכר, תורגם לשפות רבות, ואף עובד לסדרת טלוויזיה מצליחה.⁴⁴ אירוע אחר שהביא לקדמת הבמה את האוונגליסטים היו הבחירות לנשיאות ב־1976. בפעם הראשונה בהיסטוריה של ארצות הברית התמודדו שני מועמדים – ג'רלד פורד וג'ימי קרטר – שהגדירו את עצמם 'נוצרים שנולדו מחדש' (Born Again Christians), ועמדתם הדתית הייתה לחלק ממסע הבחירות שלהם. השניים גם ייצגו את השינוי שהתחולל בכנסייה הפרוטסטנטית: נסיגת הזרם המרכזי ופינוי מרכז הזירה לאוונגליסטים. כל אלה הביאו את השבועון *Newsweek* להכריז על 1976 'שנת האוונגליסטים'.⁴⁵

ואכן, שנת 1976 בישרה את המעבר של התנועה האוונגליסטית משולי החברה האמריקנית אל מרכזה. לאחר שנים של ניתוק והתרחקות היו האוונגליסטים לכוח פוליטי ותרבותי חשוב. בשל כל אלה גבר העניין הציבורי בתנועה האוונגליסטית, ומתוך

Tal, *The Making of an Alliance*, pp. 149-152 44

Ibid., p. 216 45

כך פנו גם החוקרים לבדוק את פשר השינוי. מחקרו של ובר הוא הראשון בגל חדש זה של לימוד הזרמים האוונגליסטיים אגב לימוד מקומם בכינונם של היחסים המיוחדים בין ישראל לארצות הברית. ובר כמעט אינו עוסק ביחסי ישראל-ארצות הברית, אך הוא מכין את התשתית להבנת התפתחותם. הוא עושה זאת באמצעות חקר התנועה הפרה-מילינאליסטית, ובתוך כך הוא מאמץ מה שהוא בעיניו שיטת התנהגות. ובר בוחן לא רק את התאולוגיה הפרה-מילינאליסטית אלא גם את אופן השפעתה של תאולוגיה זו על התנהגותם של המאמינים. גישה זו הביאה את ובר לבחון כיצד הכתיבה האסכטולוגיה (תורת קץ הימים) הפרה-מילינאליסטית דרכי פעולה ותגובה לאירועים היסטוריים שונים, שאחד המרכזיים מהם הוא ההתמודדות עם הרעיון הציוני ועם מדינת ישראל. ובר הסביר את מקורות התמיכה הפרה-מילינאליסטית בהקמתה של מדינה יהודית ואת דרך פעולתם של הפרה-מילינאליסטים לקדם את הרעיון הזה והציע את אחד המחקרים הראשונים להסברת הקשר בין תאולוגיה למעשה פוליטי. לפיכך ובר הוא אחד הראשונים להניח את התשתית הדתית-אסכטולוגית ליחסים המיוחדים בין ישראל לארצות הברית,⁴⁶ ואולם הוא רק הניח את היסודות, שכן ראשית, מחקרו מצטמצם לשנים 1875-1925; ושנית, הדיון בציונות ובמדינה ליהודים מתנהל בפרק אחד בלבד בספר (שיש בו שבעה פרקים). כלומר ובר פתח פתח, ודרכו עברו חוקרים, ואלה הוסיפו, חידשו והרחיבו. אחד הראשונים לעשות כן הוא יעקב אריאל, אחד החוקרים החשובים והמרכזיים בחקר התאולוגיה הנוצרית-אוונגליסטית וקשריה ליהודים ולמדינת ישראל. אריאל מציג בשניים מספריו, האחד מ-1991 והאחר מ-2013, תמונה מקיפה, אורכית ורוחבית, בנוגע למקומם של האוונגליסטים בהנחת היסודות ובכינונם של היחסים המיוחדים בין ישראל לארצות הברית. ספרו הראשון של אריאל הוא במידה רבה השלמה והרחבה של מה שהחל ובר. המחבר סוקר את הרעיונות ואת האנשים שביססו את התאולוגיה הפרה-מילינאליסטית מראשית ימיה בבריטניה, המעבר של ג'ון גלסון דרבי לארצות הברית לאחר מלחמת האזרחים, התפתחות התנועה והקידום העצום של רעיונות ותפוצת התנועה בידי ויליאם בלקסטון, והמשך התפתחות התנועה עד לאחר מלחמת העולם השנייה. הדמויות והרעיונות שעסק בהם אריאל אינם חדשים; בזכות עומק הדיון ורוחב היריעה הספר חשוב ומרכזי. מה שעד כה נדון בקצרה ובקשר לעניינים אחרים נהיה כאן מרכזי, והדבר אפשר לאריאל להציג תמונה רחבה וכוללת של הרעיון הפרה-מילינאליסטי, דרך התקדמותו ההיסטורית ומשמעותיו הפוליטיות בתור תשתית לנצרות הציונית.⁴⁷

Timothy P. Weber, *Living in the Shadow of the Second Coming*, Oxford University Press, New York 1979, pp. 128-157 46

Yaakov Ariel, *On Behalf of Israel: American Fundamentalist Attitudes Towards Jews, Judaism, and Zionism, 1865-1945*, Carlson Publishing Inc., New York 1991 47
Paul C. Merkley, *The Politics of Christian Zionism, 1891-1948*, Routledge, ראו גם: London 1998; Shmuel Goldman, *God's Country*, University of Pennsylvania Press, Philadelphia 2018.

ספרו של אריאל עורר עניין לא רק בגלל ההקשר הרחב יותר, של עליית הנצרות האוונגליסטית למרכז הבמה הפוליטית בארצות הברית, אלא גם משום שאריאל חשף את היסודות התאולוגיים וההיסטוריים שהביאו להופעת הנוצרים הציונים והניעו דמויות כמו בילי גראהם (Graham), ג'רי פאלוול (Falwell) ופט רוברטסון (Robertson) לתמוך תמיכה לא מסויגת בישראל. אולם התמיכה הזאת הכילה יסודות סותרים, שכן התאולוגיה הפרה-מיליניאליסטית כוונה אל עידן היסטורי שהיהודים יקבלו בו עליהם את מלכותו של ישו, כלומר התמיכה הלא מסויגת במדינת ישראל נועדה להביא לתהליך שיביא להמרת המוני יהודים או לפגיעתו של האל בהם (כך עתיד לקרות לכל מי שלא יקבל עליו את מלכותו של ישו המשחית). ספרו האחר של אריאל מתמקד במתח הזה בין התהליך שהאוונגליסטים הפרה-מיליניאליסטים תומכים בו במדינת ישראל ובין סוף הדרך, שאז יסתיים תפקידם ההיסטורי של היהודים ושל מדינת ישראל. אריאל מרחיב את היריעה גם בתיאורו את המגע בין האוונגליסטים ובין יהודים-ציונים בתור דיאלוג, שכל צד בו משפיע על האחר, והדבר בא לידי ביטוי מצד אחד בהמרת יהודים לאוונגליסטים, תהליך זה החל לבלוט משנות השבעים של המאה ה-20, ומצד אחר לשינוי בעמדת האוונגליסטים כלפי היהודים והסתלקותם מדעות קדומות שעוד שררו בקרבם, למרות אהדתם למדינת ישראל. כפי שצינתי למעלה, הפרה-מיליניאליסטים בלטו בקרב הנוצרים הציונים, אך הם לא היו היחידים מסוגם בקרב האוונגליסטים. קבוצה אחרת הייתה הפונדמנטליסטים, אלה הגורסים שכתבי הקודש הם אמת לאמיתה. יש להדגיש שהפרה-מיליניאליסטים הם פונדמנטליסטים במובן הזה שגם הם מפרשים את כתבי הקודש מילולית, אך לא כל הפונדמנטליסטים הם פרה-מיליניאליסטים. מקורותיהם של התאולוגיה הפרה-מיליניאליסטית ושל התאולוגיה הפונדמנטליסטית שונים. הפרה-מיליניאליסטים נולדו מתוך הפרשנות הייחודית שהעניקו לכתבי הקודש ראשוני הפרה-מיליניאליסטים בבריטניה ואחרי כן בארצות הברית, ואילו הפונדמנטליסטים הופיעו כתגובה להתפשטות מתודת ביקורת התנ"ך ולהתפשטות תאוריית האבולוציה. דיוויד ראוש הסביר זאת ב-1978; לדבריו, הפונדמנטליסטים טענו כי התנ"ך הוא דברי אלוהים חיים ויש לנהוג על פיו, ככתבו וכלשונו. הפונדמנטליסטים צמחו בד בבד עם הופעת הציונות הפוליטית. הם הסתמכו על ההבטחה האלוהית לאברהם 'כי אֶת כָּל הָאָרֶץ אֲשֶׁר אֲתָה רֹאֶה לָךְ אֶתְנַנֶּה וְלִזְרְעָךָ עַד עוֹלָם' (בראשית יג טו) וטענו כי ליהודים יש זכות מורשת על ארץ ישראל וכי מכוחה הם יכולים וצריכים לחזור לארץ אבותיהם.⁴⁸ ראוש הרחיב בחיבורו את התשתית ששימשה לצמיחתם של הנוצרים הציונים וחרג אל מעבר לזרם שדומה היה כי שמו נקשר יותר מאחרים לנוצרים הציונים, הפרה-מיליניאליזם. ראוש מראה כי לא היא וכי היו אוונגליסטים שלא השתייכו לזרם הפרה-מיליניאליסטי ונמנו עם הנוצרים הציונים. את הרשימה של נוצרים אוונגליסטים שאינם פרה-מיליניאליסטים, אך דבקים בתאולוגיה ייחודית חתם דניאל האמל בחיבורו מ-2019 שכותרתו בתרגום לעברית היא 'אחוות הברית' – *The Covenant Brotherhood*. לדברי האמל, אחוות הברית כוללת

David Rausch, *Zionism within Early American Fundamentalism, 1878-1918: A Convergence of Two Traditions*, Edwin Mellen Press, New York 1978 48

את אלה שתולים את תמיכתם בישראל בפסוק 'וְאַבְרָהָהּ מְבָרְכִיהָ וּמְקַלְלָהָ אָאָר וְנִבְרָכְוּ בָּהּ
כָּל מְשַׁפְּחֹת הָאָדָמָה' (בראשית יב ג).⁴⁹

הנצרות הציונית והבחינה הביקורתית של יחסי ישראל-ארצות הברית

משלהי שנות התשעים של המאה ה-20 התפרסמו ספרים שונים אשר חזרו על מה שכבר נכתב או פירוטו במידה כזו או אחרת של פירוט את מה שרק נזכר במחקרים עד שנות התשעים.⁵⁰ עוד חלק בספרות העוסקת בנוצרים הציונים הוא הבחינה הביקורתית של תופעת הנצרות הציונית. הכוונה היא לבחינה שיפוטית של התופעה, ולא לבחינה ביקורתית של המסמכים והתעודות ששימשו את החוקרים. החוקרים בתחום זה מציגים פחות או יותר את אותם ההיבטים שחוקרים לא שיפוטיים מציגים, אך עם ביקורת. ויקטוריה קלארק למשל הסבירה שהיא ערכה את המחקר בנושא הנוצרים הציונית (מחקר שהוא אנתרופולוגי יותר משהוא היסטורי) מתוך רצון להבין באיזו מידה 'האידיאולוגיה הדתית של הנוצרים הציונים מאיימת על הערכים החילוניים של הציביליזציה המערבית'. נכון הוא, כתבה קלארק, 'נוצרים ציונים אינם מוסלמים פונדמנטליסטים שמטיסים מוטוסים אל עבר גורדי שחקים בטהרן או מטמינים פצצות באוטובוסים בדמשק, אבל ההיסטוריה מלמדת כיצד מילים, רעיונות וכסף יכולים לשבור עצמות בדיוק כמו מקלות ואבנים'.⁵¹ אפשר כמובן לטעון כי מי שאינו נוקט גישה שיפוטית מעין זו נוקט למעשה עמדה שיפוטית הפוכה, כלומר מצדיקה או מחייבת את האידיאולוגיה ואת הפרקטיקה של הנוצרים הציונים. סוגיה זו חורגת מתחום הדיון כאן, אך בין שתי הגישות מבדילה העובדה שהשיפוטיים

Daniel G. Hummel, *Covenant Brothers*, University of Pennsylvania Press, Philadelphia 49
2019

Caitlin Carenen, *The Fervent Embrace: Liberal Protestants, Evangelicals, and Israel, 1948-1975*, New York University Press, New York 2012; Eric R. Crouse, *American Christian Support for Israel, 1948-1975*, Lexington Books, Lanham, MD 2015; Shalom Goldman, *Zeal for Zion*, The University of North Carolina Press, Chapel Hill 2009; Jason M. Olson, *America's Road to Jerusalem*, Lexington Books, Lanham, MD 2018; Faydra L. Shapiro, *Christian Zionism: Navigating the Jewish-Christian Border*, Cascade Books, Eugene, OR 2015; Robert O. Smith, *More Desired than Our Own Salvation: The Roots of Christian Zionism*, Oxford University Press, New York 2013; Timothy P. Weber, *On the Road to Armageddon: How Evangelicals Became Israel's Best Friends?*, Baker Academic, Grand Rapid, MI 2004
Victoria Clark, *Allies for Armageddon: The Rise of Christian Zionism*, Yale University Press, New Haven 2007
Clifford A. Kiracofe, *Dark Crusade: Christian Zionism and US Foreign Policy*, I.B. Tauris, London 2009; Stephen Sizer, *Christian Zionism and the Road Map to Armageddon*, Inter-Varsity, Leicester, UK 2004

מכריזים על מרכולתם ומצהירים כי הם כאלה. ואכן, דומה שאפשר להגדיר קבוצה נפרדת של מי שמבקרים את יחסי ישראל-ארצות הברית. יש קשר הדוק בין התפתחות הקבוצה הזאת, או תת-הסוגה, ובין עמדתה של ישראל בנוגע לסכסוך הישראלי-ערבי בכלל ולסכסוך הישראלי-פלסטיני בפרט. שלא במפתיע, חוקרים אלה מגבשים פעמים רבות את עמדתם הביקורתית על רקע חוויה אישית שחוו והביאה אותם לראות את יחסי ישראל-ארצות הברית באור שונה מזה שתהליך החברות האמריקני מנחיל לחברי המועדון. כזה הוא ניסיונה של שריל רובנברג, שמסעותיה למזרח התיכון, לאחר סיום לימודיה, פקחו את עיניה לראות עולם שונה מזה שחונכה להכיר. וגם רובנברג, כמו שיעשו מירשהיימר ווולט שנים אחריה, קובעת כי תמיכתה של ארצות הברית בישראל לא זו בלבד שאיננה משרתת את האינטרסים של ארצות הברית אלא שהיא גם פוגעת בהם. תת-כותרת הפרק שרובנברג מציגה בו את התזה שלה הוא 'קונצנזוס האליטות וכשליה'⁵². ושוב, כמו שיעשו מירשהיימר ווולט שנים אחריה, גם רובנברג קובעת מהן המטרות ה'נכונות' של ארצות הברית, וגם היא מתעלמת מבסיס התמיכה העממי הרחב הקיים בארצות הברית כלפי ישראל, שהיה אחד המסדים החשובים לכינון היחסים המיוחדים בין שתי המדינות. כמוכן אין בדברים אלה כדי לקבוע אם רובנברג, או מירשהיימר ווולט לצורך העניין, צודקים או טועים בהציגם את מה שהם חושבים הם האינטרסים שבעיניהם הוא טובתה של ארצות הברית - אך יש טעם להצביע על דרך בנייתם את הטענות שלהם, שכן היא מלמדת בין השאר על המגוון הקיים בהיסטוריוגרפיה של יחסי שתי המדינות. הוויכוחים בארצות הברית בשאלת התמיכה בישראל, שקיבלו ביטוי מובהק לאחר מלחמת לבנון של 1982, באו לידי ביטוי גם בספרות שעסקה ביחסי שתי המדינות.⁵³ אפשר לראות בביקורת שנמתחה באותה עת על הנוצרים הציונים תופעה רחבה יותר, שהתומכים בגישה הראליסטית יוצאים בה נגד התומכים בגישה האידאליסטית, אלה שטוענים כי יחסי ישראל-ארצות הברית מושתתים על ערכים (אמונה דתית ותרבות פוליטית). כאמור למעלה, התומכים בגישה הראליסטית מדגישים את הפגיעה באינטרסים של ארצות הברית, שהיא תוצאה של ההטיה הנגרמת בשל הגישה האידאליסטית. כלומר התומכים בגישה הראליסטית טוענים שהגישה האידאליסטית מביאה ממשלים אמריקניים לפעול, בשמם של הערכים, נגד האינטרסים של ארצות הברית.

Cheryl A. Rubenberg, *Israel and the American National Interest*, University of Illinois Press, Urbana 1986, p. 1
 George W. Ball and Douglas B. Ball, *The Passionate Attachment: America's Involvement with Israel, 1947 to the Present*, W. W. Norton and Co., New York 1992; Noam Chomsky, *The Fateful Triangle: The United States, Israel and the Palestinians*, South End Press, Boston 1983.

Hixon, *Israel's Armor*, p. 6 53

התפתחות המחקר – ספרות, אמנות ודימויים

למחקרה הנזכר למעלה של ויקטוריה קלארק, עיתונאית בריטית, יש עוד מאפיין ייחודי, והוא המתודה שהיא נוקטת. מרבית חוקרי הנוצרים הציונים והיחסים המיוחדים בין ישראל לארצות הברית הם היסטוריונים ואנשי מדע המדינה או יחסים בין-לאומיים – שנוקטים גישה היסטורית. קלארק נוקטת גישה אנתרופולוגית או סוציולוגית, כשהיא מראיינת נוצרים ציונים, ובאמצעות הראיונות היא מבקשת להבין את התופעה בהקשרה המידי והרחב. גישה דומה נוקט סטיבן ספקטור, איש החוג לאנגלית (ולימודי יהדות) באוניברסיטת סטוני ברוק שבניו יורק. גם הוא נפגש עם נוצרים ציונים, ודרך המפגשים הללו הניח את התשתית להסבר יחסי ישראל-ארצות הברית ולניתוחם במרוצת נשיאותו של ג'ורג' בוש האב.⁵⁴ התומכים בגישה 'תרבות פוליטית' הוסיפו נדבך חשוב לתומכים בגישה האידאליסטית בהיסטוריה דיפלומטית ויחסים בין-לאומיים. במקרים רבים, כמו בחקר המלחמה הקרה, גישה זו מייצגת גישה רוויזיוניסטית שמערערת על הסטטוס קווי המחקרי.⁵⁵ מראשית שנות האלפיים הרחיבו חוקרים את תחום התרבות הפוליטית ואת משמעותה. הם הרחיבו את הדיון התרבותי באמצעות ניתוח דימויים חזותיים שמילאו תפקיד חשוב בניית תפיסה בקרב הקהל שנחשף לדימויים אלה וניזון מהם. אחד הראשונים שבחן את דרך בניית הדימויים שעל בסיסם נוצרו היחסים המיוחדים בין ישראל לארצות הברית הוא הילטון אובנזינגר, סופר ומשורר שכתב את עבודת הדוקטור שלו בחוג לספרות ומחשבה מודרנית באוניברסיטת סטנפורד. באמצעות שימוש בעגה שאינה מקלה על הקורא אובנזינגר מציג את הדרך שספרות טיולים עיצבה תודעה אמריקנית אשר חיזקה את הדימוי של ארץ הקודש כמקור השראה וחיקוי עבור ארצות הברית. כשאובנזינגר עוסק בחיבוריהם של הרמן מלוויל (*Clarel*) ומרק טווין (*Innocent Abroad*) הוא מתאר אותם כמי שיוצאים נגד ספרות הצליינים ותופעת הצליינים האמריקנית, שהוא מכנה אותה 'מניה', שסחפה את ארצות הברית במאה ה-19. ואולם מתוך הדיון בחיבורים אלה ובחיבורים רבים אחרים מפרי עטם של צליינים, אובנזינגר מבהיר כיצד עמד הדימוי שיוצרו הספרות והצליינים ביסוד מה שהוא מכתיר גם ככותרת ספרו (*American Palestine*) פלשתינה האמריקנית. אובנזינגר ממחיש כיצד שיקפה הספרות את הדימוי של ארץ ישראל בתור ארץ הקודש ומחוז יעד וחפץ עבור האמריקנים, ובה בעת העמיקה וביססה את הדימוי הזה. בכך פנה אובנזינגר למסלול אחר בהציגו את היסודות שעליהם הושתתו היחסים המיוחדים בין ישראל לארצות הברית. התקופה אשר הוא עוסק בה היא התקופה שלפני הקמת המדינה ואף לפני שהחל היישוב היהודי בארץ ישראל במלאכת הקמת המדינה. אך באותה תקופה שגשגו מושגי היסוד וההנחות שעל בסיסם פעלו הנוצרים הציונים, ושימוש בה בעת את בנייתה של הזהות הלאומית האמריקנית. 'שיקום האומה העתיקה הכושלת היה ביטוי

54 Stephen Spector, *Evangelicals and Israel*, Oxford University Press, New York 2009
55 Melvyn Leffler, *For the Soul of Mankind*, Hill and Wang, : וראו דיון רחב בסוגיה זו בתוך, New York 2007.

רב־עצמה ללאומיות המתפרצת, [...]היה חיוני להכרזה על הלאומיות האמריקנית, כתב אובנזינגר.⁵⁶

מלאני מקאליסטר בחנה כיצד סייעו ייצוגי תרבות – מסרטים למוציגים במוזיאונים, דרך ספרות עד חדשות טלוויזיה – ליצירת מערכת דימויים שבאמצעותה תוכו לאמריקנים המזרח התיכון בכלל וישראל בפרט ויצרו את התנאים להצדקת הפעלת כוח אמריקני באזור מחד גיסא וכיצד מערכת הדימויים הזאת שירתה וביססה את הנרטיבים של הזהות הלאומית, הגזעית והדתית האמריקנית מאידך גיסא.⁵⁷ כלומר מוצגים של תרבות היו אבני בניין חשובות ביצירת דימוי שישפיע על ראיית האמריקנים את המזרח התיכון, ובתוך כך את יחסיהם עם המדינות השונות באזור, בראש וראשונה כמובן עם ישראל. מגמה זו, של בחינת דימויי תרבות שונים, נמשכה והייתה לסוגה משל עצמה. חוקרים המשיכו לבחון את הדרכים שתמונות, ספרים וסרטים יצרו והעמיקו בהן את הדימוי של ישראל בקרב האמריקנים; דימוי זה סייע בדרך כלל בחיזוק ההיגיון בבסיס היחסים המיוחדים בין ישראל לארצות הברית ובהעמקתו.⁵⁸ דוגמה מוחשית להבניית קשרים באמצעות דימויים אפשר למצוא בהשוואה שערכה אמי קפלן בין תצלום של חייל ישראלי במלחמת ששת הימים, שפורסם על שער כתב העת *Life*, ובין תצלום של חייל אמריקני שנלחם בווייטנאם ופורסם על שער ה־*Time*. כך תיארה קפלן את ההבדל בין שתי התמונות: החייל הישראלי 'שזוף, גבוה ורזה, עומד בתעלת סואץ והמים מגיעים עד חזהו. פניו קודרות מהקרב, בלוריתו פרועה, הוא לובש חולצה שמבעדה אפשר לראות את גופו השרירי. הוא מניף את הרובה שלו באוויר. מבטו מופנה אל עבר השמים, אל השמש הבוהקת, שיניו הלבנות נוצצות. [...] זוהי תמונה של ניצחון צבאי ומופע של מיניגות גברית' (זוהי כמובן תמונתו האיקונית של יוסי בן נון). לעומת זאת, את החייל האמריקני תיארה קפלן כך: 'הוא מכורבל בתנוחה עוברית בתוך שוחה, לופת את הקסדה שלו בידי הערומות'.⁵⁹ ברור לגמרי מה כל תמונה משקפת לקהל האמריקני וכיצד התמונות מסייעות ביצירת דימוי מסוים לישראל ודימוי אחר למלחמתה של ארצות הברית בווייטנאם. המחקר הקושר בין דימויי תרבות ובין יחסי ישראל-ארצות הברית נמשך במלוא הקצב, ושתי התרומות האחרונות (לשעת כתיבת שורות אלה) הן של שלום גולדמן, שספרו אשר עוסק בדרך אשר 'האמנות עיצבה את הלהט האמריקאי כלפי ישראל' התפרסם ב־2019, ושל ג'ורא גודמן וטוני שאו, שספרם העוסק ב'יחסים המיוחדים' בין הוליווד לישראל ראה אור בשנת 2022.⁶⁰

Hilton Obenzinger, *American Palestine: Melville, Twain, and the Holy Land Mania*, 56
Princeton University Press, Princeton 1999, pp. 33-34. התרגום שלי.

Melani McAlister, *Epic Encounters*, University of California Press, Berkeley 2005 57

Goldman, *Zeal for Zion*, pp. 209-269; Michelle Mart, *Eyes on Israel: How America* 58
Came to View Israel as an Ally, State University of New York Press, Albany 2006,
pp. 97-101

Amy Kaplan, *Our American Israel*, Harvard University Press, Cambridge, MA 2018, 59
pp. 101-104

Shalom Goldman, *Starstruck in the Promised Land*, The University of North Carolina 60

הרחבת יריעת שיטות המחקר הביאה לשילובם של כוחות וגורמים שחוקרי היסטוריה דיפלומטית לא היו רגילים לשלב במחקריהם. המחקר המסורתי בתחום ההיסטוריה הדיפלומטית התמקד ביחסים בין מדינות ברמת המדינה – ראשי מדינה מול ראשי מדינה, דיפלומטים מול דיפלומטים. במרוצת השנים נחשפו היסטוריונים לגישות חדשות מתחומי ידע שונים, ושילבו אותן במחקריהם. השילוב היה במונחים ובשיטות מחקר, והדוגמאות למעלה ממחישות את השינויים האלה. היסטוריונים יצאו ממרחב המדינה בחקרם את היחסים בין מדינות; וכאמור, הם כללו בו דימויים, סרטים, אמצעי תקשורת שונים וספרות. בתוך אלה חל שינוי גם בזיהוי המשתתפים בתהליך הדיפלומטי – לא רק ראשי מדינה, אישי ציבור וקבוצות עיילת אלא גם אנשים ממוגוון רחב של תחומי חיים. בכך נע המחקר מהגישה מלמעלה למטה (top-down) לגישה מלמטה למעלה (bottom-up). מובן ששתי הגישות הללו אינן בלעדיות אלא משלימות זו את זו. ודוגמה אחת היא צליינים ונוסעים אמריקנים שפוקדים את ארץ הקודש. אלה מונעים מרגש דתי עמוק, מגיעים לארץ הקודש, מתרשמים עמוקות מהחוויה הדתית והערכית שהם חווים, ועם חזרתם לארצות הברית נעשים במקרים רבים שגרירים של רצון טוב. מדינת ישראל מכירה בערכם של צליינים ונוסעים אלה ופועלת לקדם מסרים שיגיעו אליהם ויניעו אותם לקדם בארצות הברית את ענייניה של ישראל. בכך הצליינים והנוסעים פועלים להכשיר ולחזק את התשתית הדתית והערכית שהיחסים המיוחדים בין ישראל לארצות הברית מושתתים עליה.⁶¹

הממד הדו־צדדי של היחסים המיוחדים

הרבה פחות נכתב על מקומו ועל תפקידו של הצד הישראלי בכינונם, בהתפתחותם ובניהולם של היחסים המיוחדים. אפשר להצביע על שתי סיבות מרכזיות לפער זה. האחת, הדומיננטיות האמריקו־צנטרית הקיימת במחקר, וזו באה לידי ביטוי באפיון היחסים בין שתי המדינות כיחסי קליינט-פטרון. אכן, אפיון זה משקף נאמנה את יחסי הכוחות בין שתי המדינות; האחת מעצמת־על, האחרת מדינה קטנה, גם אם משלב מסוים בהיסטוריה שלה – מעצמה אזורית. ואולם אפיון זה גם מרמז על התנהלות היחסים בין שתי המדינות: הפטרון הוא הקובע את טיב היחסים בין שתי המדינות. הצגה זו של הדברים נכונה, אך אינה מלאה. למעשה, המחקרים שנדונו עד כה מתארים מערכת יחסים חד־סטריית למדי, ובה מאפייניהם, מגמותיהם וכיוונם של היחסים בין שתי המדינות נקבעים בעיקר בווינגטון.

Press, Chapel Hill 2019; Tony Shaw and Giora Goodman, *Hollywood and Israel: A Shaul Mitelpunkt*, *Israel History*, Columbia University Press, New York 2022
in the American Mind: The Cultural Politics of U.S.-Israel Relations, 1958-1988,
Cambridge University Press, New York 2018

61 עניין זה נדון בתוך: Tal, *The Making of an Alliance*, pp. 153-157. דיון נרחב בסוגיית היסטוריה מלמעלה למטה ומלמטה למעלה ראו בתוך: Stoughton Lynd, *Doing History from the Bottom Up*, Haymarket Books, Chicago 2014

התוצאה היא הטיה תוכנית שמקורותיה בוודאי נעוצים גם בשיטת המחקר שהחוקרים נוקטים, שכן במרבית המכרעת של המחקרים הנסקרים כאן לא שימשו מקורות ישראליים, אלא רק מסמכים אמריקניים. גישה מחקרית זו הביאה, כמעט בהכרח, להדגשת יתר של ראיית הצד האמריקני את הדברים ואת התנהלותם. נדמה כאילו האמריקנים היו הפעילים והמשפיעים, ולעומתם הישראלים הופעלו והושפעו, ואולם הם היו בהחלט שותפים פעילים בגיבושם ובהתנהלותם של היחסים המיוחדים בין שתי המדינות. אלון גל כחן את מקומו של דוד בן-גוריון בעיצוב מדיניותה של ארצות הברית כלפי רעיון המדינה היהודית לפני הקמת המדינה, אך מחקרו היה יחיד מסוגו.⁶² ספרי, העוסק ביחסי ישראל-ארצות הברית, מבוסס על מסמכים שמופקדים בארכיונים אמריקניים וישראליים, ובהם הארכיון הציוני המרכזי, ארכיון בן-גוריון וארכיון המדינה. אחד הדברים שלמדתי בעבודתי על המסמכים הישראליים הוא שבין הישראלים לאמריקנים התקיימה אינטימיות של ממש כל שנות קיומה של המדינה. ראשי ממשל, פקידים בכירים ודיפלומטים נפגשו עם עמיתיהם מהמדינה האחרת וקיימו קשר קבוע ורצוף, ובו נדונו עניינים שונים אשר קשורים ליחסים בין שתי המדינות. אחת התוצאות של המפגש הרצוף וההדוק הזה על צביון היחסים בין שתי המדינות ועל טיבם הייתה הדריות. גם בשנים שהתלולות של ישראלי בארצות הברית הייתה מהותית ועמוקה אפשרו המגעים הרצופים גם לפקידים ולדיפלומטים ישראלים לעצב את צביון היחסים בין שתי המדינות ואת טיבם בדרך דומה לדרכם של הפקידים והדיפלומטים האמריקנים. ההדריות ביחסים ובהשפעה הלכו וגברו ככל שהתהדקה והתרחבה משרעת היחסים בין שתי המדינה.⁶³

סיכום: הגישה השילובית

מרבית הספרים שנדונו כאן התמקדו בסוגיה אחת מרכזית. היתרון של גישה זו ברור. התמקדות במערכת היחסים בין שתי המדינות בפרק זמן מוגדר; התמקדות בסוגיה אחת – יחסי שתי המדינות והסכסוך הישראלי-ערבי – או התפתחות היחסים האסטרטגיים בין שתי המדינות; מקומם של ערכים בכינון והתפתחות היחסים או מקומה של הדת בתור גורם קובע ומעצב; אמנות, ספרות וקולנוע בתור מעצבי תרבות ודעת קהל – כל אחד מאלה הוא ציר מרכזי בכל אחד מהחיבורים שסקרתי כאן ותרם תרומה גדולה להבנת התפתחות היחסים בין שתי המדינות ולהבנת פן מסוים ביחסים ביניהן. אני מציע עוד גישה – גישה שילובית.⁶⁴ כפי שציינתי למעלה, יונתן ריינהולד היה בין הראשונים להציע גישה שילובית להבנת יחסי ישראל ארצות הברית. הראייה השילובית

Allon Gal, *David Ben Gurion and the American Alignment for a Jewish State*, Indiana University Press, Bloomington 1991 62

דפוס זה של היחסים מובא במקומות שונים בספר: Tal, *The Making of an Alliance*. 63

Ibid. 64

בוחנת את הקשר בין שתי המדינות כסך כל הגורמים הללו. מבט זה מספק תמונה רחבה, כוללת ומקיפה יותר של היחסים, ויותר מכול – מלמד על הקשר העבות בין שתי המדינות. הדיון המשולב מלמד שבין שתי המדינות התפתחה רשת סבוכה של קשרים שהתפרסו על פני ממדים שונים, חברתיים, כלכליים, תרבותיים, אסטרטגיים וערכיים. דרך ראייה זו מאפשרת לזהות את היחסים המיוחדים לא רק בהקשר של סוגיה אחת, ערכית או אסטרטגית, אלא כתולדה של קשר עמוק שמעורבים בו גורמים רבים ועמוקים, כמה מהם גלויים ואחרים סמויים מן העין. כך למשל, חוקרים נטו לאפיין את יחסי שתי המדינות על פי עמדתן בסכסוך הישראלי-ערבי, ועל בסיס זה הגדירו רגעי משבר ושיא ביחסים בין שתי המדינות, ואולם גם בשעה שהתעמתו ממשלים אמריקנים עם ישראל על רקע הסכסוך נמשכו היחסים המיוחדים, שכן כל הרכיבים האחרים ביחסים הללו המשיכו להתקיים. יתרה מזו, כשבוחנים את יחסי שתי המדינות מנקודת מבט אינטגרטיבית זו עולה כי הסכסוך הישראלי-ערבי והמחלוקות סביבו היו רק מרכיב אחד של יחסים אלה, ולא דווקא החשוב ביותר. מרכיבים מהותיים ומתמשכים יותר שהיו אבני הבניין של היחסים המיוחדים בין ישראל לארצות הברית כללו מגעים הדוקים ואינטימיים בין אישים משתי המדינות, בכל הרמות, מראשי מדינה, עבור באישי ציבור ודיפלומטים ועד קהלים וציבורים משתי המדינות; קשרים כלכליים ענפים, שהלכו והעמיקו; קשרי תרבות וספרות, שבאמצעותם הועברו מסרים מארץ אחת לאחרת, ואלה סייעו להעמקת ההזדהות של בני ארץ אחת לאחרת; מגעים תכופים בין בני שתי האומות שהביאו להכרה ולקרבה הדדית; קשרים אסטרטגיים שחרגו מהדגם אשר העמיד את המלחמה הקרה במוקד הקשרים האלה, וכללו שיתופי פעולה מודיעיניים, צבאיים וטכנולוגיים שבאמצעותם מצד אחד תרמה כל מדינה תרומה מוחשית לרעותה, ומצד אחר תרמה להעמקת הקשרים והזיקות בין שתי המדינות. מתוך כך, הגישה השילובית, שאינה באה במקום מחקר ייעודי, היא נדבך אחד במגמה רחבה יותר שיש בה כדי להעמיק את ההבנה שלנו את יחסי ישראל-ארצות הברית, והיא השינוי שהתחולל בתחום ההיסטוריה הדיפלומטית. מתחום שנשען בעיקר על מסמכים ותעודות מדינתיים ושהתבסס על מגעים בין אישי ממשל ומדינה, היסטוריונים הרחיבו את משרעת התחום וכללו תחומי עניין ושיטות מחקר חדשניות. ההיסטוריה הדיפלומטית החדשה מבקשת לבחון את היחסים בין מדינות במשרעת הרחבה ביותר האפשרית, בהנחה שיחסים בין מדינות אינם מוגבלים למגעים בין אישי ממשל, והם כוללים את כל אחד מהרכיבים שהצגתי למעלה. ההיסטוריה הדיפלומטית החדשה פנתה לתחומי עניין חדשים ולגישות מחקר שההיסטוריה הדיפלומטית המסורתית התעלמה מהן, כמו סוציולוגיה, אנתרופולוגיה, ספרות, אמנות וכלכלה, ובכך אפשרה להציג תמונה מקיפה שהרחיבה מצד אחד את גבולות התחום, ומצד אחר אפשרה הבנה טובה יותר של מהות היחסים המיוחדים בין ישראל לארצות הברית וכן הסבר טוב יותר לשאלה כיצד היחסים הללו יכולים להתקיים שנים רבות כל כך.

